

Степан Свистович (Київ)

СИСТЕМА РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ СРР У 20–30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні, коли в Україні триває період становлення державності, особливо важливим є вивчення суспільних явищ і процесів, що стосуються формування громадянського суспільства. Процес державотворення вимагає від громадян нашої країни духовної концентрації зусиль представників усіх націй та соціальних груп, які становлять населення України, на завданнях зміцнення її економічних і політичних інститутів. Вивчення історії громадських об'єднань, їх взаємин з правлячою партією та їх місця в політичній системі радянської держави є особливо актуальним для побудови демократичної, правової держави в сучасній Україні. Сьогодні громадські об'єднання в Україні відіграють важливу роль у політичному житті країни та впливають на формування внутрішньої і зовнішньої політики українського уряду.

Проте взаємини держави і громадських організацій в межах політичної системи за різних періодів історичного розвитку ще не отримали достатнього наукового висвітлення та комплексного аналізу. Відсутність об'єктивної інформації часто призводить до односторонніх публікацій, в яких історія стосунків державних органів влади та громадських об'єднань перекручується.

Слід зазначити, що за останні шість – сім років побачили світ роботи, присвячені дослідженню окремих аспектів історії громадських організацій в різні історичні відтинки історії Української СРР. На жаль, вони не дають цілісного уявлення про взаємозв'язок основних політичних та економічних чинників, що зумовлювали структурні особливості діяльності основних об'єднань громадян на терені України. Надзвичайно важливим для неупередженого вивчення історичного досвіду громадської ініціативи в Україні є визначення того факту, що правове і політичне становище громадянських об'єднань, які існували в Україні в той час, визначалося, в першу чергу, політичною стратегією більшовицького режиму, а не ставленням до них українського народу, який тоді сам був об'єктом національного та економічного гноблення. Такий концептуальний підхід розставляє всі крапки над «і», даючи змогу розглядати факти відомих конфліктів з об'єктивних наукових позицій, коли стає очевидним зацікавленість більшовицької еліти у створенні системи підконтрольних йому об'єднань громадян.

Метою цієї статті є висвітлення взаємозв'язків громадських об'єднань та компартійного режиму, аналіз основних етапів формування різних ланок системи громадських організацій в контексті їх правового статусу в 20–30-ті роки ХХ ст.

Одразу після приходу до влади більшовики почали використовувати громадські об'єднання у своїх інтересах. Ще під час громадянської війни

більшовицькою владою було ініційовано створення на селі організацій, що мали бути головною її опорою у вирішенні аграрного і селянського питання. Згідно з «Постановою IV конференції КП(б)У про роботу на селі» від 17–23 березня 1920 р. найважливішим партійним завданням було створення «бойових класових організацій, які б об'єднували всі пролетарські і напівпролетарські елементи на селі, а саме... організація спілок малоземельних і безземельних селян». Вжиття вищезгаданих заходів мало створити на селі тверду опору як для проведення радянських законів, так і для захисту інтересів незаможного і мало заможного селянства¹.

Згідно «Закону ВУЦВКУ та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян» від 9 травня 1920 р. створювалися громадські організації «для захисту інтересів бідняків і середняків села», завданнями яких було проведення закону про наділення землею та інвентарем безземельних та малоземельних селян, проведення закону про хлібну розкладку, сприяння Радянській владі в боротьбі за її утвердження на селі. До комітетів незаможних селян (КНС) могли входити: селяни, що на підставі земельного закону повинні були наділятися землею у першу чергу; ті селяни, що в наслідок свого важкого матеріального стану звільнялися від продрозкладки; ті селяни, що на підставі вищезгаданого закону отримували насіння та харчі з повітового продовольчого фонду; ті селяни, що змушені були продавати свою робочу силу. До лав КНС не приймалися особи, позбавлені виборчого права: колишні поміщики та жандарми, «куркулі», гендлярі та крамарі, колишні власники фабрик та заводів, загалом усі, хто підпадав визначався як «антирадянський елемент»².

Травневий (1922 р.) Пленум ЦК КП(б)У вирішив переорієнтувати діяльність КНС з адміністративних на господарсько-економічні методи роботи³. Таке рішення ЦК було викликано потребами НЕПу. Відхилення від прямої і чіткої лінії побудови комунізму зовсім не означало припинення боротьби з соціальним розшаруванням на селі. Просто соціальна активність у цьому плані була переведена з розряду політично-адміністративного у господарсько-громадський.

На Пленумі ЦК КП(б)У, що проходив 23–25 липня 1925 р., відзначалося, що КНС необхідно остаточно звільнити від адміністративних функцій, перетворити незаможницькі комітети з організацій «державного значення» на дійсно громадське об'єднання⁴. На виконання постанови Пленуму для політичного керівництва роботою по реорганізації КНС була створена спеціальна комісія до складу якої, зокрема, увійшли секретарі ЦК КП(б)У І.Клименко та В.Затонський. Комісії доручалось визначити порядок проведення реорганізації КНС. Згідно рішення Політбюро, реорганізовані комнезами повинні були спрямувати свою діяльність на згуртування незаможників і середняків на відстоювання інтересів незаможних селян у сільських радах, кооперативах, сільських комітетах, на зосередження головної уваги на завданнях піднесення господарств сільської бідноти⁵.

19 листопада 1925 р. було видано новий статут комнезамів. Завданням вищезгаданих громадських об'єднань було залучення незаможних селян до

сільських Рад, КВД, органів кооперації та добровільних товариств, які діяли на селі. Реорганізовані КНС мали охопити всю бідноту і незаможних селян. Керівні органи комнезамів акцентували увагу на тому, щоб до президій КНС були обрані незаможні селяни, які повністю підтримували компартійну владу⁶.

На території підрадянської України КВД почали організовуватися згідно з постановою РНК УСРР від 23 грудня 1921 р.⁷. У початковий період своєї діяльності переважна більшість товариств були малочисельними і об'єднували у своїх лавах переважно незаможне селянство, що не мало достатніх коштів для внесення у фонди КВД⁸.

На VIII Всеукраїнській партійній конференції, яка проходила у травні 1924 р., було ухвалено рішення про перетворення КВД на масові бідняцько-середняцькі товариства. КВД мали розгорнути роботу спрямовану на піднесення бідняцьких господарств спираючись на власні матеріальні фонди. 23 січня 1925 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили нове «Положення про товариства взаємодопомоги», згідно з яким КВД реорганізовувалися в селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Сільські компартійні органи приступають до ведення активної пропаганди участі селянства у нових організаціях. Після реорганізації відбулося розмежування функції СТВ та КНС на місцях. Постає проблема членства у СТВ, яка виразилася у дилемі колективного та індивідуального добровільного членства у селянських товариствах взаємодопомоги. У партії перемогла позиція про доцільність колективного добровільного членства селян у СТВ⁹.

2–5 лютого 1927 р. відбулась I Всеукраїнська конференція СТВ, яка була скликана для узагальнення досвіду роботи цих селянських організацій. На цій конференції сталося певне протиставлення та часткове визначення шляхів досягнення взаємного доповнення КНС і СТВ у житті українського села і в процесі перетворення його на радянське. Якщо перші були покликані об'єднати бідноту, то останні мали боротися з бідністю і дотягувати бідняцькі господарства до рівня середняцьких¹⁰.

13 серпня 1930 р. ВУЦВК та РНК УСРР видали постанову «Про реорганізацію селянських товариств взаємодопомоги в селах, де проведено суцільну колективізацію». За цією постановою СТВ перетворювалися на каси взаємодопомоги. У решті сіл продовжували діяти товариства взаємодопомоги¹¹. 1932 р. ВУЦВК та РНК УСРР видали закон «Про каси громадської взаємодопомоги колгоспів». Цим законом була поставлена остаточна крапка у діяльності селянських товариств взаємодопомоги, які повністю виконали свою соціально-економічну роль у житті радянського суспільства України¹².

Ще одним важливим для громадського та господарського життя Української СРР було функціонування різного роду кооперативів. У 1921–1922 рр. відбулася дезінтеграція кооперативної системи: сільськогосподарська, споживча та кустарно промислова кооперація почали діяти самостійно¹³. Сільські кооперативні товариства почали створюватися згідно постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 26 жовтня 1921 р. Ці товариства мали використовуватися селянами для

спільного ведення сільськогосподарського виробництва та організації праці своїх членів, постачання їх необхідними сільськогосподарськими знаряддями тощо. Товариство набули права юридичних осіб, могли відкривати майстерні та заводи по переробці та збуту сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські кооперативні товариства могли організовуватися як за територіальним, так і за виробничим принципом¹⁴. 18 березня 1922 р. було створено організацію «Сільський господар», яка відіграла центральну роль у функціонування сільськогосподарської кооперації на теренах Української СРР¹⁵.

Спеціальні товариства з 1924 р. об'єднувалися у фахові спілки – «Добробут», «Кооптах» «Укрсельцукор», «Укрбурякоспілка», «Плодоспілка», «Хмільсоюз» тощо, що були відгалуженнями «Сільського господаря»¹⁶.

З початку 20-х рр. з'являються різноманітні громадські об'єднання технічного та науково-технічного характеру. Інженерні секції (ІС) з'являються на українських теренах ще у 1920 р., до їх складу входили лише інженери, тобто – представники технічної інтелігенції. В 1924 р. на Всесоюзному з'їзді інженерів і техніків було обрано Всесоюзне міжсекційне бюро інженерів і техніків (ВМБІТ). З'їзд ухвалив приймати до секції не тільки інженерів, але й техніків. Це спричинило зміну назву секцій – тепер вони стали називатися інженерно-технічними (ІТС). На з'їзді було також визначено освітній ценз членів секцій. Організаційний період діяльності ІТС завершено на середину 20-х рр.¹⁷.

У листопаді 1924 р. II Всеукраїнський з'їзд профспілок ухвалив рішення про необхідність створення всеукраїнського центрального керівного органу українських ІТС для координації і керівництва роботою секцій різних галузевих профспілок. А у червні 1925 р. на I республіканському з'їзді інженерно-технічних працівників було обрано ВУМБІТ.

Період кінця 20-х рр. був переломним для діяльності інженерно-технічних секцій. В цей час відбувається повне підпорядкування секцій профспілковим організаціям. Згідно рішення Президії ВЦРПС від 8 липня 1930 р. всі органи ІТС ставали підзвітними відповідним профспілковим органам, підпорядковувалися їм і фінансувалися ними. Цим рішенням було скасовано окремі квитки для членів інженерно-технічних секцій і спеціальні членські внески. По суті, інженерно-технічні секції після цього втратили навіть видимість самостійності. Вся їх діяльність почала жорстко регламентуватися профспілками¹⁸. Всі рішення, які ухвалювалися інженерно-технічними секціями, були дійсними лише після їх затвердження профспілками. Значний контроль з боку профспілок над ІТС часто викликав роздратування у інженерно-технічних працівників¹⁹.

На кінець 20-х років ХХ ст. ІТС повністю інтегрувалися у структуру командно-адміністративної системи, виконуючи функції адміністративних органів. Відбувається перетворення інженерно-технічних секцій на провідників політики адміністративно-бюрократичного диктату по відношенню до виробничо-технічної інтелігенції. Ці функції секції виконували протягом 1929–1937 рр., коли вони виступали інструментом перетворення технічної інтелігенції на

активний елемент соціальної і виробничої структури радянського суспільства, а, фактично, підпавши під вплив владних структур, виступали в якості інструменту компартійної влади. Вищезгадані секції сприяли встановленню максимального контролю держави за діяльністю виробничо-технічної інтелігенції. З кінця 20-х рр. повністю втрачають свою самостійність ІТС, фактично перетворюючись на філіали політизованих і партизованих профспілок, на інструмент політико-ідеологічних маніпуляцій у середовищі інтелігенції²⁰.

У 1927 р. було організовано Всесоюзну асоціацію робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву (ВАРНІТСО). Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву (УТОРНІТСО) було створене у тому ж році під егідою Агіт-пропвідділу ЦК КП(б)У. Статут ВАРНІТСО, затверджений РНК СРСР у лютому 1928 р., передбачав членство у цьому громадському об'єднанні на засадах «ідейної переконаності», повне підпорядкування ВАРНІТСО компартії. Дублював партійний статут і порядок вступу до асоціації. Так, для вступу до ВАРНІТСО необхідна була рекомендація двох членів цього товариства, характеристика рекомендованого затверджувалася у комісії партійного контролю відповідного рівня. Для членів вищезгаданого громадського об'єднання було створено спеціальне «Положення про внутрішню дисципліну», дотримання якого було обов'язковим²¹.

У першій половині 30-х рр. науково-технічні та науково-інженерні товариства реорганізуються. Науково-технічні товариства укрупнюються у загальносоюзному масштабі, численні локальні товариства ліквідуються. Науково-інженерні технічні товариства тепер будуються за виробничо-територіальним принципом. У цей час система органів СНП повністю дублює структуру профспілкових органів і підпорядковується їм в усіх аспектах своєї діяльності, діяльність секцій проходить у рамках розвитку адміністративно-бюрократичних структур²².

У 1930–1931 рр. суттєво постраждала від репресій УТОРНІТСО, у жовтні 1931 р. припинили існування київське та одеське відділення товариства, фактично зникла організація загалом. У 1932 р. її було відновлено, однак у 1933 р. УТОРНІТСО знову опинилася на межі зникнення. Остаточно це громадське об'єднання зникло у 1937 р. У 1934 р. зникають секції наукових працівників (СНП), у 1937 р. фактично припиняють своє існування інженерно-технічні секції (ІТС), а у 1939 р. останні зникають і формально²³.

Українську асоціацію робітників-винахідників (УАРВИН) було засновано на першому Всеукраїнському з'їзді винахідників у січні 1929 р., а у 1931 р. перейменовано на Всеукраїнське товариство робітників-винахідників (ВУТОРВИН). Вищезгадане товариство було організовано за пропозицією ВЦРПС²⁴.

У квітні 1934 р. згідно постанов IV Пленуму Центральної ради ВУТОРВИН було проведено доволі значну реорганізацію товариства. Так, були ліквідовані цехові осередки винахідників та створені раціоналізаторські групи у виробничих бригадах на чолі із цехгрупорганами по винахідництву. Також

ліквідовувалися пленуми заводських рад винахідників, тепер на підприємстві керівництво зосереджувалося у руках голови місцевого виробничого осередку товариства, який безпосередньо відповідав за його роботу. Це мало наблизити товариство до виробництва, наблизити винахідницьку роботу до верстата, до робочого місця, до виробничої бригади. Відділи облради було замінено інструкторами, які мали безпосередній зв'язок із підприємствами. У виробничих бригадах було організовано раціоналізаторські групи, що мали «вивчати і ліквідовувати виробничо-технічні недоліки на своїх ділянках і агрегатах». Під час вищезгаданої реорганізації були як позитивні, так і негативні процеси. Зокрема, на харківському заводі «Світло шахтаря» цехові осередки було ліквідовано, а раціоналізаторських груп не створено²⁵. Керівництво ВУТОРВИНУ оголосило основним завданням цього громадського об'єднання у першому півріччі 1935 р. «закріплення низових ланок товариства (раціоналізаторських груп і цехових організацій)»²⁶.

Координацію діяльності технічних товариств із 1932 р. здійснювала «Рада товариств», що складалася із постійних виборних представників згаданих громадських об'єднань. Влада вимагала від контролюючого органу дотримання «...максимальної автономії кожного товариства в опрацюванні й розв'язанні проблем, що його цікавлять, і у застосуванні цих рішень у процесі самого виробництва»²⁷.

У 1923 р. було створене перше українське громадське об'єднання мілітарного спрямування – Товариство друзів авіації і повітроплавання України і Криму (ТАПУК). Його чисельність швидко зростала. Так, якщо у січні 1924 р. у ньому нараховувалося 110 тис. членів, то у 1925 р. – 415 698. У 1924 р. виникло Добровільне товариство друзів хімічної оборони (Доброхім), головним завданням якого була пропаганда серед населення знань протихімічного захисту, застосування хімії у народному господарстві і у обороні країни, сприяння розвитку хімічної промисловості. Керівний орган Доброхіму Української СРР – Президію було затверджено у червні 1924 р. На літо 1925 р. у його лавах було 250 тис. осіб, що були об'єднані у 2 тис. осередків. Згідно із постановою ЦК КП(б)У від 14 квітня 1925 р., ТАПУК і Доброхім були об'єднані у Республіканське товариство друзів авіації, хімії та повітроплавання (Авіахім). Керівним органом новоствореного громадського об'єднання була рада, що координувала роботу автономних секцій авіації та хімії. На 1 жовтня 1926 р. на теренах підрадянської України було 279 793 членів Авіахім, що були об'єднані у 5 568 осередках. На початку 1926 р. утворилося ще одне мілітарне громадське об'єднання – Товариство сприяння обороні СРСР (ТСО). У січні 1927 р. Авіахім і ТСО об'єдналися у Товариство сприяння обороні й авіаційно-хімічному будівництву СРСР (Тсоавіахім)²⁸.

Одним із провідних завдань, що постали перед компартійною владою у 20-х роках, було насадження комуністичної ідеології та заміна традиційної духовної культури народів СРСР «соціалістичною» культурою, що базувалася на

марксистсько-ленінських принципах. Руйнування традиційної духовної культури, що базувалася здебільшого на релігії, мало сприяти трансформації свідомості радянських людей. Тобто, важливе місце у політиці радянської влади щодо соціокультурної сфери життя радянського населення займала боротьба із релігією, насадження атеїзму. Цим займалося добровільне товариство «Спілка безвірників», створене спеціально для поширення атеїзму у радянському суспільстві, для формування нового радянського світогляду. Це громадське об'єднання функціонувало і на території Української СРР. Ідея створення такого товариства належить першому секретарю ЦК КП(б)У Е.Квірінгу. Вона була ним висунута на пленумі ЦК у червні 1923 р. Саме організаційне оформлення спілки розпочалося 1924 р., коли виникло «Товариство друзів газети “Безбожник”». У 1925 р. це товариство набуло назву «Спілка войовничих безвірників». Серед компартійних керівників не було одностайності щодо доцільності існування такої організації. Місцеві партійні функціонери висловлювали думку про те, що відкрита пропаганда атеїзму підриває авторитет радянської влади в суспільстві, а особливо на селі. Однак така політика була засуджена на антирелігійній нараді при Агітпропі ЦКВКП(б) в квітні 1926 р. ЦК КП(б)У рекомендував місцевим партійним організаціям керуватися у своїй діяльності в антирелігійних питаннях рішеннями даної наради і створювати мережу осередків СВБ як «основної форми організації антирелігійної пропаганди». Для проведення роботи щодо організаційного оформлення Спілки безвірників у Харкові була створена Тимчасова Всеукраїнська Рада Спілки безвірників, яка повинна була разом з Агітпропом ЦК, Головополітосвітою та агітпропом Харківського окружного комітету партії створювати осередки вищезгаданого громадського об'єднання на місцях, виробляти інструкції та програми роботи тощо²⁹. Таким чином, квітень 1926 р. слід вважати початком організаційного оформлення Спілки безвірників в Україні. 1927 року починає виходити журнал «Безвірник», який був друкованим органом зазначеного товариства на території Української СРР. На Всеукраїнській агітпропнараді було декларовано, що окружні партійні комітети мали створити осередки СВБ там, де їх не було. На весну 1928 р. у 18 округах УСРР філії СВБ були організаційно оформлені – було проведено конференції та обрано керівні органи місцевих філій товариства, а у решті округів було створено оргбюро на правах тимчасової окружної ради. У березні 1928 р. секретаріат ЦК КП(б)У ухвалив скликати Всеукраїнський з'їзд СВБ, який відкрився у Харкові 11 травня 1928 р. У 1929–1930 рр. на місцях почали виникати ударні безвірницькі бригади, цехи і колгоспи, спілка почала випускати газету «Войовничий безвірник». Цей з'їзд завершив організаційний період у діяльності товариства³⁰.

Як національна філія Всесоюдної Спілки безвірників, республіканське об'єднання за основу своєї роботи майже без змін узяло статут й основні робочі інструкції щодо роботи низових осередків СВБ³¹. Проект статуту всеукраїнського антирелігійного товариства, який визначив його основну мету й завдання, членство, організаційну будову та правовий стан, був прийнятий на засіданні

Оргбюро ЦК КП(б)У 21 квітня 1926 р.³². При цьому зазначалося, що надрукований статут є лише зразком, яким повинні керуватися округові ради СБ під час складання власних статутів.

10 вересня 1926 р. на засіданні Комісії для розгляду Законодавчих пропозицій при РНК УСРР було розглянуто таємний проект «Положення про центральну раду спілки безвірників» який повинен був визначити характер взаємовідносин між Центральною Радою Спілки безвірників СРСР та її республіканськими філіями. Постанова щодо цього визнала за необхідне внести до обговорюваного проекту ряд змін, зокрема, про те, що до Центральної Ради Спілки безвірників відповідні місцеві організації спілки мали входити через свої республіканські об'єднання, що республіканським об'єднанням мала бути надана автономія у сфері їх діяльності на території Української СРР, що республіканським об'єднанням мають бути надані права юридичної особи, що згаданий проект мусить відповідати вимогам щодо затвердження статутів товариств і спілок, які витікають із постанови ЦВК і РНК СРСР від 9 травня 1924 р.³³. Компартійне керівництво визначало для Спілки безвірників наступні завдання: поширення безвірницьких осередків на фабриках, заводах, у військових частинах, шкільних установах, у селах, організація при осередках антирелігійних гуртків із найактивніших членів³⁴.

Розгортання мережі СБ проходило із значними труднощами. Ігнорувався принцип звернення більшої уваги на якість організованого осередку, а не на кількісні його параметри. Також варто відзначити, що не було реалізовано принцип добровільності в організації осередків СБ на місцях. Розуміючи, що це може призвести до негативного ставлення населення до Спілки, керівники цього громадського об'єднання застерігали проти штучного насадження антирелігійного товариства, хоча й відзначали, що пасивне ставлення до організації осередків СБ так само є неприпустимим³⁵, що створення вищезгаданих осередків має активно стимулюватися активістами Спілки безвірників³⁶. Для цього була розроблена «Інструкція щодо організації гуртка “Безвірник”», яка ще раз підтверджує думку, що безвірницький рух у країні здебільшого насаджувався «зверху» владними структурами, які постійно тримали його під своїм контролем³⁷.

На початку 1926 р. у СБ України нараховувалося близько 20 тис. осіб³⁸, а вже весною 1929 р. осередки СБ України діяли у 19 округах. Оформлювалися відділення у Житомирському, Куп'янському, Маріупольському та Могилівському округах³⁹. У цілому в республіці з травня 1928 р. по травень 1929 р. кількість «безвірників» збільшилася з 50 тис. до 150 тис. осіб, а число їх осередків у містах і селах – до 3 тис.⁴⁰.

Підготовча робота щодо проведення Всеукраїнської конференції Спілки безвірників почалася вже у 1927 р. Для встановлення належного зв'язку із місцевими осередками, Тимчасова Всеукраїнська Рада СБ звернулася до всіх окружних рад Спілки із проханням надіслати до Всеукраїнської Ради повну

інформацію про себе. Осередки, а також районні об'єднання СБ в округах, де ще окружну раду не було утворено, запрошувалися до встановлення безпосереднього контакту із Всеукраїнською Радою та зобов'язувалися надати про себе відомості про час виникнення, прізвища членів бюро чи організаторів, кількість членів осередків, їх соціальний і статевий склад⁴¹. Упродовж року окружним радам пропонувалося провести окружні та районні конференції, наприкінці 1927 р. мала бути скликана загальнореспубліканська конференція СБ⁴². Згодом скликання Всеукраїнської конференції Спілки безвірників було перенесено на 11 травня 1928 р.⁴³.

У цей час компартійні органи акцентували увагу на необхідності зміцнення низових осередків Спілки, на необхідності адаптації осередків до наявних соціально-економічних умов, до місцевих особливостей тощо. Більш конкретно почало вирішуватися питання матеріально-технічного забезпечення роботи товариства. Зокрема, НКО УСРР доручалося надати Всеукраїнській Раді Спілки безвірників грошову субсидію в розмірі, що забезпечила б потреби поточної роботи, а фракції Харківського ОВК пропонувалося забезпечити Раду приміщенням⁴⁴.

Формально можемо вважати, що остаточне організаційне оформлення, визначення ролі й місця в антирелігійній пропаганді Спілки безвірників України відбулося саме на I-му Всеукраїнському з'їзді СБ. Проте значення з'їзду в цьому плані перебільшувати не варто, оскільки його функції зводилися лише до того, щоб ще раз підтвердити та взяти на озброєння основні директивні настанови партійно-державних органів у здійсненні антирелігійної політики, сприяти їх популяризації та втіленню на практиці через діяльність безвірницьких осередків. Роль і місце Спілки безвірників в антирелігійній пропаганді в УСРР були вже визначені задовго до з'їзду владними структурами партії як основні форма й метод побудови безрелігійного суспільства. На засіданні секцій та комісій було обрано Центральну раду Спілки безвірників Української СРР – вищий керівний орган СБ та ревізійні комісії товариства. З'їзд затвердив ряд резолюцій, які визначали основні завдання й методи діяльності Спілки безвірників в Україні, а також ухвалив текст зразкового статуту для республіканської СБ⁴⁵.

Згодом відбувся організаційний пленум Всеукраїнської Ради та ревізійної комісії, де було обрано голову та секретаря Ради. Із членів Ради було обрано Виконавче бюро ЦР СБ у складі дев'яти осіб. Згідно директив компартійних органів, освітні та культурно-просвітні організації повинні були закласти у свої бюджети на 1928–1929 рр. кошти для забезпечення роботи безвірницьких осередків⁴⁶.

II-м Всесоюзним з'їздом безвірників було запроваджено зміни до організаційної структури товариства. Розробкою цих новацій займалася спеціальна секція, до компетенції якої входили питання організаційно-статутного порядку. Передусім, замість федерації Спілок безвірників, які існували до того часу, встановлювалася єдина Спілка воєвничих безвірників. За основний принцип організаційної побудови антирелігійного товариства було взято принцип

централізму: існувала єдина Спілка войовничих безвірників, із єдиним статутом для членів Спілки, єдиним членським квитком, єдиним членським внеском, єдиною та обов'язковою для всіх звітністю, обов'язковою відповідальністю низових організацій перед вищими за виконану роботу. Деякі делегати з'їзду виступали проти жорсткої централізації організаційної структури товариства, вважаючи, що це призведе до поширення у останньому бюрократичних тенденцій. Незважаючи на це, з'їзд ухвалив рішення про створення Союзу Войовничих Безвірників у відповідності з принципом «демократичного централізму», на якому було побудовано і компартійну структуру. На цьому з'їзді Спілку безвірників було перейменовано на Спілку войовничих безвірників⁴⁷.

У 30-ті рр. зникає більшість громадських організацій, що об'єднували у своїх лавах інтелігенцію, зокрема Науково-педагогічне товариство при ВУАН, Харківське наукове товариство Нестора-літописця, Всеукраїнська асоціація сходознавців, більше десятка різноманітних медичних асоціацій, наукові товариства у Дніпропетровську, Одесі, Херсоні, Кам'янці-Подільському, Луганську, Полтаві, Лубнах тощо.

¹ З постанови IV конференції КП(б)У про роботу на селі // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918–1956. – К., 1958. – С.51.

² Закон ВУЦВКу та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. // Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920): Зб. док. і матеріалів. – К., 1957. – С.95.

³ Закон про комітети незаможних селян. 27 травня 1922 р. – Вінниця, 1922. – С.14–16.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918–1956. – С.326.

⁵ Там само. Ч.ІІ. – С.173–174.

⁶ Постанова бюро харківського окружного комітету КП(б)У про реорганізацію КНС // Комітети незаможних селян Харківщини 1920–1933 рр.: Зб. док. і матеріалів / За ред. М.К.Колісника. – Харків, 1961. – С.181.

⁷ Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1930. – Відділ 1. – № 19. – Ст.911–912.

⁸ Бюллетень ЦКК НК–РКИ. – 1925. – №21. – С.21–25.

⁹ Рибак І.В. Організації селянської взаємодопомоги // УІЖ. – 1981. – №2. – С.56–57.

¹⁰ Постанови I Всеукраїнської конференції селянських товариств взаємодопомоги Харків 1927. – С.18.

¹¹ Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1930. – Відділ 1. – № 19. – Ст.575–576.

¹² Там само. – Ст.123–124.

¹³ Калініченко В.В. Селянське господарство у період НЕПу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997. – С.40.

¹⁴ ЗУ УРСР. – 1921. – Ст. 618.

¹⁵ Итоги хозяйственного развития УССР за 1923/24 год. – Харьков, 1925. – С.215.

¹⁶ Калініченко В.В. Селянське господарство у період НЕПу: історико-економічне дослідження. – С.40–41.

- ¹⁷ Мовчан О.М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки. – К., 1999. – С.130.
- ¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2605. – Оп.3. – Спр.272. – Арк.90.
- ¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2242. – Арк.44.
- ²⁰ Неженцев Ю.И. Научно-техническая интеллигенция на Украине в 1920–1930-е годы. – К., 1992. – С.30–32.
- ²¹ Там само. – С.36.
- ²² Там само. – С.39.
- ²³ Неженцев Ю.И. Громадські організації інтелігенції 20–30-х років: трагедія долі // Рідна школа. – 1991. – №11. – С.36–39.
- ²⁴ Тихонов Е. Що треба знати винахіднику – будівнику соціалізму. – С.20.
- ²⁵ Шаніро Л.Я. Про винахідницьку роботу на підприємствах Харківської області. – С.7, 14.
- ²⁶ Там само. – С.25.
- ²⁷ Постанова ЦК ВКП(б) від 19.11.1931 р. – С.3.
- ²⁸ Пиха Д.Д. Патріотичні товариства сприяння Червоній армії та обороні СРСР на Україні (До 40-річчя Тсовіахіму) // УІЖ. – 1967. – №1. – С.122–124.
- ²⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.67. – Арк.123.
- ³⁰ Бичатін В. Як виникла СВБ // Людина і світ. – 1967. – №7. – С.16–17.
- ³¹ Інструкція по організації та роботі гуртків юних безвірників // Безвірник. – 1928. – №10. – С.59–64.
- ³² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.67. – Арк.123–124.
- ³³ ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.7. – Спр.1097. – Арк.86.
- ³⁴ Ігнатюк Д. Антирелігійна робота взимку // Безвірник. – 1926. – №8–9. – С.2–3.
- ³⁵ Його ж. Антирелігійна пропаганда на Україні й Спілка безвірників // Безвірник. – 1926. – №11–12. – С.11.
- ³⁶ Його ж. Антирелігійна робота взимку. – С.2.
- ³⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1842. – Арк.53.
- ³⁸ Там само. – Спр.2917. – Арк.76.
- ³⁹ Там само. – Спр.2684. – Арк.32–33.
- ⁴⁰ Там само. – Спр.2917. – Арк.76–78.
- ⁴¹ Інструкція щодо організації й роботи міських осередків Спілки безвірників // Безвірник. – 1928. – №1. – С.59.
- ⁴² Безвірник. – 1927. – №11. – С.57.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.7. – Спр.1097. – Арк.91.
- ⁴⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2494. – Арк.27.
- ⁴⁵ І Всеукраїнський з'їзд СБ // Безвірник. – 1928. – №6–7. – С.83.
- ⁴⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2684. – Арк.36.
- ⁴⁷ Олещук Ф. Новый устав Союза Воинствующих безбожников // Антирелигиозник. – 1929. – №7. – С.20–21.